

Eduard Petrů

*Vývoj básnické tvorby
Mikuláše Dačického z Heslova*

Mikuláš Dačický z Heslova, známý dnes spíše z krásné literatury než z její historie, nepatří jistě k nepopulárním postavám starší české literatury. Přesto však jeho beletristická popularita vedla k tomu, že se biografická data zdůrazňovala na úkor jeho tvorby, a to ještě biografická data viděná prostřednictvím románových a divadelních zpracování života a postavy Dačického, kde postava tohoto vzpurného fechtýře, básníka a milovníka žen byla upravována podle aktuálních potřeb každého díla i autora.

Mezi takto pojímaným životem a literární tvorbou pak vznikal rozpor, který jasně formuloval Ferdinand Strejček v úvodě ke svému vydání *Prostopravdy*, kde říká¹:

„Zbývá ještě otázka: Jak ten známý dobrodruh, frejř, piják a rváč z krčmy u Mědinků, u Pýšů, u Svobodů i j. mohl si troufati poučovat a mentorovat své krajany? Odpověď na tuto otázku kotví právě v jeho dvojí povaze, jak to případně Stroupežnický ve své veselohře *„Paní mincmistrová“* svému hrdinovi v ústa vkládá:

„Jeden každý praví jen: rváč..., fechtýř, piják a frejř Dačický... užitečného o Dačickém tu na Horách nic nevědí... Že ale ten starý fechtýř a piják také srdce má — a že mnohé hodiny práce užitečné bedliv a pamětliv jest... A po letech snad mnohý z budoucích... řekne: Dačický byl sice hlava divoká, ale vlast svou a ty Hory Kutné upřímně miloval a v poctivosti choval památku mistra Jana Husi.“

Toto vysvětlení o „dvojí povaze“ můžeme pak v různých formulacích najít u všech autorů, kteří věnovali Dačickému svou pozornost. Ovšem takové pojetí má zásadní nedostatek v tom, že staví Dačického a jeho život do protikladu k jeho dílu, že vidí dialektiku jeho tvorby mezi skutečným osobním životem a představou, kterou o životě měl. Pak bylo nutné vložit počátek básnické i hlavní memoárové tvorby až do pozdního období jeho života, kdy po uklidnění osobních rozporů a vášní převážila „druhá povaha“, uzavírající jeho pozoruhodný život neméně zajímavým dílem.

V tomto pojetí je však vyloučena z faktorů, ovlivňujících tvorbu

¹ *Prostopravda Mikuláše Dačického z Heslova...* vydal, úvodem a poznámkami opatřil Ferdinand Strejček. Praha 1902, str. 8.

Dačického, velmi důležitá část. Skutečný dialektický rozpor není totiž mezi životem a tvorbou Dačického, ale mezi soudobou politickou, náboženskou, hospodářskou a sociální skutečností a jeho způsobem života. Dialektika jeho tvorby má svůj počátek v tomto rozporu a jeho dílo je k tomuto rozporu zdařilým i méně zdařilým komentářem, provázejícím velkou většinu jeho života daleko více než u kteréhokoliv současného básníka. V tomto smyslu je Dačický básníkem nejaktuálnějším a rozbor jeho tvorby je nutné spojit alespoň s nejzákladnějšími fakty jeho osobního i soudobého života.

I

ŽIVOTOPISNÝ ÚVOD

Společenské zařazení Dačického i jeho postavení na Horách Kutných bylo dáno v podstatě již tím, že se narodil v rodině bohatého kutnohorského měšťana Ondřeje Dačického z Heslova (23. prosince 1555). Jeho rodina, jak ukazují biografické studie², získala na základě svého majetku r. 1571 šlechtický titul. Tím se Dačický dostává mezi drobnou městskou šlechtu, o jejímž životě výstižně píše Veselský³:

„Nejhoršími z takové malé šlechty bývali ti, kteří v městech nejvíce hrůzy a nešvarů tropívali, vysmívající a neposlouchající úřadů městských i jich výsadám vzdorovati se hleděli, považující se takřka za nedotknutelné.“

Mládi prožil Dačický na Horách Kutných a teprve v patnácti letech (r. 1570) odchází do kladrubského kláštera, kde pod vedením opata Josefa Wrona z Dorndorfu získal základní vědomosti a naučil se psát latinsky. R. 1571 se sice vrátil domů při smrti svého otce, ale do Kladrub se vrací ještě jednou, r. 1576, takže se musíme domnívat, že vzdělání, kterého nabyl, pochází právě z těchto let a je zásluhou ve víře poněkud laxního (můžeme-li věřit tomu, jak je líčen), hospodářsky však obratného opata kláštera.

Po otcově smrti nabyl Dačický poměrné samostatnosti. Žádnému měšťanskému povolání se nevěnoval, zároveň však neměl hospodářské předpoklady k tomu, aby mohl vést šlechtický způsob života, a tak se dostává mezi oba „stavy“, užijeme-li termínu jeho doby.

² Je to především Rezkův úvod k vydání *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova* v *Památkách staré literatury české*, čís. 5, řada 3, sv. 1, Praha 1878, dále studie Veselského *Pánové Dačičtí z Heslova od jich počátku až na naše doby vůbec, jakož i Mikuláš Dačický z Heslova a jeho literární činnost zvlášť*, Kutná Hora 1886, a konečně doslov k vydání *Prostopravdy a Paměti Mikuláše Dačického z Heslova* v *Živých dílech minulosti*, sv. 9, Praha 1955.

³ Cit. studie, str. 81.

Jeho další život to dokládá velmi jasně. Většina jeho rozporů s existujícím právním řádem pramenila z neúcty k měšťanským privilegiím, k emancipaci měšťanstva, zvláště patrné na Horách Kutných, z neúcty, která měla svůj původ v tom, že se Dačický považoval za šlechtice; k šlechtickému životu však Dačický neměl skutečné hospodářské předpoklady, a tak nebyl šlechtou plně přijat. Poměrně bohaté dědictví mu sice umožnilo, aby, jak napsal Rezek, „řemeslem neb obchodem nezanášel se... žádným, nýbrž žil z hotového“⁴, ale takový způsob života musel vést nutně k tomu, že na jedné straně Dačický ztrácel a prodával svůj majetek část po části, na druhé straně pak přicházel do neustálého konfliktu s kutnohorskou obcí. Zajistil si sice r. 1579 sousedství v Kutné Hoře a zakoupil podle platných předpisů Chotusický dům, ale ten brzy prodal (r. 1581) a rozmnožoval dále řady svých konfliktů s městským právem.

Ze šarvátek, o nichž víme, můžeme citovat souboj z r. 1580, v němž byl poraněn Václavem Voděradským z Hrušova a Mirkem a Oldřichem Mirkem ze Solopisk, zabití Mikuláše Šťastného Novohradského z Kolovrat r. 1582, které bylo příčinou dlouholetého sporu, střelení z oken bytu r. 1585, souboj s Václavem Hutníkovice a o něco později s Benjaminem Kutovcem z Aurazu r. 1587, dvě rvačky r. 1594 a konečně poslední zapsanou nepřistojnost v chování k ženám a v chování v hospodách, pro které byl napomenut rychtářem r. 1599. Bylo by ovšem zásadně falešné, kdybychom pokládali Dačického za hospodského rváče, tak jak by tomu nasvědčoval uvedený přehled jeho konfliktů s právem. Spór s vdovou po Šťastném Novohradském z Kolovrat ukázal, jak obratně dovede Dačický jednat, vyhledávat možnosti odkladu líčení, odvolávat se k vyššímu soudu a k císaři, hledat právní rozpory v žalobách a dosáhnout tak promlčení a hladkého urovnání sporu až s dcerou Šťastného Novohradského z Kolovrat, Kateřinou, po třiatřiceti letech, r. 1615⁵.

Jeho životopisci se shodují v tom, že Dačický byl člověk nadaný v mnoha ohledech, a nelze se tedy divit, že část svých schopností využil k zlepšení své hospodářské situace, přibližně od svého sňatku r. 1590.

Pro první fázi jeho života je výmluvným dokladem a do jisté míry snad i mezníkem žaloba rady a šepmistrů na Horách Kutných, poslaná císaři, v níž podávají přehled trestních činů Dačického a dovolávají se toho, že svým chováním Dačický znevažuje milost císařovu, který povolil propuštění Dačického z vězení, kde byl držen pro zabití Novohradského z Kolovrat⁶.

⁴ Úvod k Rezkovu vydání *Pamětí*, str. XXXXIII. Zde je uveden i soupis majetku Dačického a jeho prodeje.

⁵ Právní rozbor celého komplikovaného případu podal Jaromír Čelakovský v *Právniku* r. 1871. Podrobný popis celého jednání je podán v citované studii Veselského.

⁶ Text podává Veselský v cit. studii na str. 105–108.

Dva roky po vypracování této stížnosti, r. 1590, Dačický se oženil s Alžbětou Mládkovou, dcerou Jiřího Mládky, horníka, staršího šepmistra a měšťana na Horách Kutných, a přibližně od tohoto roku začíná v jeho životě úsilí vplout do způsobu života běžného u tehdejšího měšťanstva. Podkladem toho bylo jistě bohaté věno Alžběty Mládkové. Není proto nepochopitelné, že r. 1591 máme Dačického žalobu proti Sigmundu Zygelovi z Chocenic, k r. 1594 spor o vlastnictví domu „U Slunce“, k témuž roku jeho novou žádost o přiznání sousedství na Horách Kutných.

Jeho majetek se rozrůstal dále dědictvím po Ludmile Podivické z Podivic, rozené z Prachňan, která mu odkázala část majetku r. 1594, takže roku 1605 byl již majitelem čtyř horních podílů v dole Kutna na couku Greifském. Zřejmě se mu nevedlo zle a vplul mezi měšťanstvo. Veselský charakterizuje poslední období jeho života takto:

„Že se i na dále hornictvím zanašel i také ještě v držení lůnu minciřského byl a také již v jakési vážnosti u úřadů se nalézal, lze z toho souditi, že r. 1613 ve čtvrtek po sv. Vítě (20. června) od nejvyššího mincmistra Viléma z Vřesovic s úředníky mince Janem Šoltyssem z Felšdorfu a Pavlem Škretou Šatonovským ze Závoríc zvolen byl za přisedícího při skládání účtů obce minciřské a pregéřské; a pak při obnovení konšelů minciřských r. 1616 konšelem minciřským jmenován byl.“⁷

O jeho dobrých majetkových poměrech svědčí i to, že r. 1619 platil na sbírku válečnou podle usnesení zemského sněmu 37 kop 7 gr. 3¹/₂ den. a že jeho majetek byl odhadnut na 620 kop.

Z uvedeného přehledu, který jen v náznacích zachycuje základní data života Dačického, můžeme uzavřít:

1. První období života Dačického, které sahá až do r. 1590, je charakterizováno kolísáním mezi oběma „stavy“, k nimž mohl náležet, z něhož vyplývala deklasovanost. V této době nenacházíme vůbec stopy po básnické tvorbě.
2. Druhé období jeho života — léta 1590—1600 — je přechodné; přerůstají sem sice ještě spory z let předcházejících a občas se objeví náznak bývalého života, ale již znatelně se projevuje inklinace k zařazení do měšťanského stavu.
3. Léta od r. 1600 do r. 1626, kdy se Dačický stal z anarchistického drobného šlechtice pokojným kutnohorským měšťanem, jsou obdobím jeho měšťanského života.

V dalších výkladech se pokusím ukázat, že básnická tvorba je produktem posledních dvou fází jeho života, že legenda o Dačickém jako o básníku-fechtýři je mechanickým anachronismem, který zastírá skutečnou dialektiku jeho tvorby.

⁷ Cit. studie Veselského, str. 127.

ZÁPISY BÁSNICKÉ TVORBY MIKULÁŠE DAČICKÉHO A JEJICH CHRONOLOGIE

K tomu, abychom mohli stanovit jednotlivá období v tvorbě Dačického a jejich souvislost s právě vymezenými úseky jeho života, je třeba stanovit nejdříve počátek jeho tvorby a chronologii jeho tvorby; z ní pak vyplýne i obraz básníkovy vývoje.

Tento rozbor je usnadněn, ale i komplikován tím, že existuje několik autografů Dačického, obsahujících zápisy jeho básní. Jsou to především známé autografy Paměti, kde se sice básně vyskytují ojediněle, přitom nám však jistým vodítkem může být datum, k němuž jsou zapsány, a dále rukopis A a B Prostopravdy (první z roku 1619, druhý z roku 1620), v nichž jde o soustavný, ale chronologicky neurčený zápis básní s intencí vytvořit básnickou sbírku.

Máme tedy k dispozici texty zapsané

1. jen v rukopise Paměti⁸
2. v rukopise Paměti a v Prostopravdě A i B
3. v rukopise Paměti a Prostopravdě B
4. jen v rukopise Prostopravdy (A i B).

Pro zkoumání vývoje textu jsou zatím básně ojediněle zapsané (bod 1. a 4.) bez významu a předmětem dalšího zkoumání budou proto jen básně zapsané v několika zněních (t. j. bod 2. a 3.).

Ovšem texty uvedené v bodě 2. a 3. je třeba vymezit do přesnějších kategorií. Budeme-li považovat prozatím obě znění Prostopravdy za chronologický celek, který rozlišíme teprve později, musíme dělit texty v těchto bodech uvedené na

- a) básně zapsané v Pamětech k letům před vznikem Prostopravdy (r. 1619—1620)
- b) básně zapsané v Pamětech k letům po vzniku Prostopravdy, t. j. po r. 1620.

Provedeme-li srovnání všech textů v chronologickém pořadí⁹, zjišťujeme, že do skupiny a) patří báseň: *In iure oratores*, zapsaná v Pamětech

⁸ Mikuláš Dačický z Heslova: *Prostopravda — Paměti*, Praha 1955, str. 103, 365, 367, 377, 383, 394, 395, 397, 490, 560, 564, 609, 615, 620, 624, 644.

V dalších údajích, pokud není výslovně uvedeno, užívám tohoto posledního vydání. Popis rukopisů Prostopravdy i Paměti je uveden jednak v cit. vydání, jednak u Otakara Lemingera, *Seznam rukopisů*, jež obsahují jednak Paměti Mikuláše Dačického z Heslova, jednak paměti, z nichž čerpal on sám nebo Prácheňanští; *Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české*, ř. III, Kutná Hora 1927, str. 135—142.

⁹ Není-li u Paměti výslovně uvedeno, jde o znění rukopisu C podle posledního vydání (viz pozn. 8). U Prostopravdy v odpovídajících řádcích je znění rukopisu B, v meziřádcích kursivou varianty rukopisu A.

k r. 1596 (kde Dačický líčí smrt prokurátora při vyšších soudech zemských Abrahama Hrocha a dodává notu: Blahoslavený jest člověk ten, kterýž prokurátoruov práv světských nepotřebuje), po níž následují verše obdobné znění Prostopravdy, jak ukazují následující texty, podmíněné jistě smutnou soudní zkušeností autorovou:

In iure oratores sunt hominum voratores:

Prostopravda:
(s. 97, 659)

Kdo pak řečníka chce ujíti,
hled na sebe pozor jmiti,
aby jse pokojně choval,
k soudům příčiny nedával,
šarvátek, různic nedělal,
ciziho neosoboval.
I budeš moci pokoj míti
řečníka škod prázen býti,
zůstávati s celou hlavou,
spravití se zdravou radou.

Paměti:
(s. 407)

*Kdo řečníka chce ujíti,

lidem příčiny nedával,
různic, šarvátek nedělal,

a tak můžeš pokoj jmiti,

když jse spraviš radou zdravou.*

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně (posledních deset veršů, v. 83–92).

Oba texty ukazují, že varianty v nich jsou čistě stylistického rázu a že jde pouze o dvojí zápis části téže básně, stejně jako u následující básně Tuto jse třestí páni pranostykáři, uvedené v Pamětech k r. 1599.

Dačický připojuje trojverší z této básně k vyličení moru v Praze, před nímž uprchl i císař Rudolf do Plzně a při němž byli lékaři úplně bezmocni. Jejich práci ironisuje verš:

Tuto jse třestí páni pranostykáři, nejistí hadači, hvězdáři:

Prostopravda:
(s. 99, 659)

Buď uzdraví, neb udusí,
předce doktoru dát musí.
Smiluj se Pán Bůh nad duší!

Paměti:
(s. 282)

Smiluoj jse Pán Buoh nad duší.

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně (v. 30–32).

K témuž roku (1599) a k vyličení téže události, soupisu zemřelých

morem na Horách Kutných, připojuje Dačický další úryvek z básně *Tempora longa tibi non promittere vitae*, zaměřený tentokrát k postižení samotné náhlé smrti ve verších:

Tempora longa tibi non promittere vitae:

Prostopravda:
(s. 73—74, 656)

Smrt své právo provozuje,
nade vším světem panuje,
činí svou povinnost předce
a všecko napořád seče;
zvlášť když Pán Bůh chce tak míti,
nemůžť jse žádný ukryti.
Kosouť nám hned všechněm hrozí.
Pokořme jse moci boží,
světu jse nepoddávejme,
Krista Pána svého znejme,
ze všeho chválu vzdávejme,
příští jeho očekávejme.
Sic venit occulte, sic multos decipit
aetas,
sic venit ad finem, quidquid in orbe
manet.
Heu, praeteritum non est revocabile
tempus!
Heu, tacita mors venit ipsa pede
ex terra in terram!

Paměti:
(s. 481—482)

a *všecko* napořád seče;

nemůžť *se* žádný ukryti;
mocí svou nám všechněm hrozí,
pokořme jse *vůli* boží,

Krista Pána *poslouchejme*,
a v něho naději mějme,
tak příští jeho *čekejme*.
Sic *fluit* occulte, sic multos
decipit aetas,

Heu, *tacito* mors venit ipsa pede!
oooooooooooooooooooo

V Prostopravdě tvoří české verše počátek básně a latinské její závěr, v Pamětech předcházejí latinské verše před českými, jsou tedy v obráceném pořadí, než je ve srovnání uvedeno.

Srovnání textů vykazuje mimo běžné gramatické a stylistické varianty i vážnější rozdíly obsahové (mocí] kosouť, poslouchejme] svého znejme, a v něho naději mějme] Krista Pána svého znejme). Tyto změny směřují k větší konkrétnosti textu v Pamětech, kde si pravděpodobně spojení s morovou nákazou vynutilo znění: a v něho naději mějme proti obecnějšímu a neaktuálnímu: Krista Pána svého znejme.

Ovšem ani tyto změny nemohou popřít to, že v obou případech jde o různý zápis téhož textu.

Mnohem méně odchylek ukazuje krátký verš začleněný k roku 1601 v Pamětech přímo do textu (vyličení prodejnosti horních úředníků), který má v Prostopravdě svou obdobu v básni Přátelství pro zisk činěné.

Přátelství pro zisk činěné...:

Prostopravda:
(s. 11, 650)

Paměti:
(s. 493)

Trošty a čekání z mnohých lidí
blázný činí.

*Ale trošty a čekání činí z mno-
hých lidí blázný.*

V Prostopravdě závěr básně, verše 15–16. Uvedená odchylka nemůže svědčit proti tomu, že jde o stejný text, podobně jako v básni Non omnia possumus omnes, která je v Pamětech zapsána k témuž roku (1601) při zprávě o udělení šlechtických titulů hornímu hofmistru Janu Kavkovi a úředníku mince na Horách Kutných Hansu Špisovi.

Non omnia possumus omnes et morte aequamur:

Prostopravda:
(s. 17, 651–652)

Paměti:
(s. 490–491, 300)

Dobré mravy, ctnost, šlechtnost,
ozdobují urozenost.
Kde jse to pak nenachází,
tu erbové nic nevází.

Kde jse pak to nenachází,

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně (v. 12–15), v A za nimi však následují ještě čtyři volně připojené verše.

Větší odchylku zjišťujeme v básni Cito improborum laeta, jejíž úryvek je uveden v rukopise B Paměti k roku 1614, kde Dačický píše o rozšíření falešných mincí v Čechách a úpadku české mince (i kutnohorské):

Cito improborum laeta ad perniciem cadunt:

Prostopravda:
(s. 16, 651)

Paměti:
(*rkp B*: Rezek II, 144)

Nepravě statek nabytej nedědí,
nabytej statek

Nepravě nabytej statek nedědí,

o tom potom rodičův děti zvědí,
ale šibalé na to nic nedbají,

předce, jakkoliv mohou, hltají.
Takovým pak čert v pekle oplatí,
jse pak potom v pekle oplatí,
že jsou tak šibalsky byli bohatí,
neb takoví statkové jsou proklati.

ale lakomci na to nic nehledí,
kradou, dáví jako nedvědi,
skrže což dobré svědomí potratí.
Takovým potom čert v pekle
oplatí,

V Prostopravdě tvoří tyto verše počátek básně, verš 1—7. Verš z Prostopravdy: předce, jakkoliv mohou, hltají je nahrazen dvojverším:

kradou, dáví jako nedvědi,
skrže což dobré svědomí potratí.

Ani tato úprava, která ostatně nemění smysl, není dokladem, že by šlo o dvě rozdílné básně na stejný motiv, ale dokazuje opět, že jde o dva zápisy téhož textu.

Stejně jsou odchylky v další básni Ó Bohemia, zapsané v Pamětech k roku 1615, a spojené se zprávou o generálním sněmu, která končí smutnými i jasnozřivými slovy:

„Na témž sněmu jest také nařízeno o zvelebení národu českého a jak by cizozemci do království Českého přijímání a osazování býti jměli, též o zvelebení řeči české. Ale to žádné platnosti neneslo: nebo věc již jest zastaralá, obmeškaná, nezhojitelná a nenapravitelná skrže vlastní nedbalost a nesvornost českou. Nebo mnozí Čechové sami proti svým cizí fedrovali a sebe zlehčovali etc.,“ po nichž následuje báseň:

Ó Bohemia:

Prostopravda:
(s. 80—81, 658)

Předešle a za pohanstva
byla země Česká pustá,
zůstáváje tak od dávna
lidského rozumu prázdna.
Když pak z osudu božského
od národu slovanského
skrže Čecha osazena,
ve všem dobrém rozmnožena,
rozhojněna,

Paměti:
(s. 335—336)

byla Česká země pustá,
lidského rozumu prázna.

k užívání připravena,
 tu hned národové jiní,
 závistiví, nepřizniví,
 oč prvé nikdy nestáli,
 nestarali, nevzdělali,
 zosobit usilovali
 a do Čech jse velmi drali
 chtíce to Čechuom vydríti,
 z cizí práce rozkoš jmiti
 a svou vůli provoditi,
 o vše všudy připraviti,
 o čež usilují až posavad,
oč
 aby ledakdos v Čechách vlád,
 nemůže-li, aby okrad.
 Ó, kde jsou starých Čechuov ruce
 na takové cizozemce.
 Nynější jse jen dívají,
 mnozí i napomáhají,
tupí, lechčí, prodávají,
 tak k záhubě pospíchají.
 K čemu přijdou, to poznají.
 Jměž jse dobře, milý Čechu,
 nelez dále do posměchu.
 Každý do tvé vlasti běží,
 tak zůstáváš jen v loupeži.
nezůstáváš
 000000000000000000000000
 000000000000000000000000
 Ochraňujž sám Pán Buoh tebe
Bůh
 a pomoz z země do nebe.

V Prostopravdě tvoří tyto verše podstatnou část básně, ale této části předchází přece 7 úvodních veršů, které v Pamětech nejsou. Posledních 6 veršů je uvedeno v Pamětech ještě jednou k roku 1621 (s. 570):

...
 ...
 ...

oč prve nikdy nestáli,

 a do Čech jse *valně* drali
 chtíce to *Čechům* vydríti,

A usilují posavad,

 aby *jen každý* v Čechách vlád.
 000000000000000000000000
 000000000000000000000000
 000000000000000000000000
Čechové se jen dívají
 a *nic na vlast svou* nedbají,
 mnozí i napomáhají,

 000000000000000000000000

nezůstáváš jen v loupeži;

nec valet libertas plus
a snad Čechům periodus.

Pomáhejžl Buoh, milý Čechu,
jenž již nejsi než v posměchu;
 každý do tvé vlasti běží,
nezůstáváš jen v loupeži;
 ochraňujž sám Pán *Bůh* tebe
 a pomoz z země do nebe.

Verše v celku básně vynechané, upravené nebo nahrazené jinými, mohou však svědčit jen o stylistických úpravách, kterými text procházel. Nemění nic na skutečnosti, že jde o text stejný. Posledních 6 veršů tvoří pak přechod ke druhé skupině, obsahující básně zapsané do Paměti po roce 1620. V této skupině tvoří první doklad, formálně i obsahově stejný jako u zápisů před rokem 1620. Dačický zde píše o sňatku Zikmunda Naksery a o svatebním veselí a připojuje hořkou notu:

„Tak jse předce ženili, vdávali, veseli jsouc, pili, hodovali, na záhubu vlasti své nic nedbali, jedni druhé jak mohli obírali, mnozí k nepřátelům přistupovali, chudí k Bohu úpěli a volali“, po níž následují uvedené verše.

Srovnání obsáhlého úryvku před rokem 1620 i kratšího k roku 1621 svědčí, že se neliší v zásadě textově, ale i že jejich užití bylo vyvoláno stejnou objektivní skutečností a odchylky jejími rozdíly.

Způsob uvádění veršů, který jsme poznali z básní před rokem 1620, se nemění ani v dalších případech. K roku 1624 uvádí Dačický verše básně Tuto jse přivelebili pověreční poutníci a spojuje je s nařízením nejvyššího mincmistra Viléma z Vřesovic o tom, že se občané kutnohorští pod trestem mají zúčastnit kostelních procesí. K tomuto zápisu připojuje verše:

Tuto jse přivelebili pověreční poutníci, marní, těkaví tuláci:

Prostopravda:
(s. 36, 654)

Nech toulání, milý mníšku,
obejmi rači jeptišku,
polib ji v ... nebo v čelo,
však jest všudy jedno tělo.

Paměti:
(s. 618)

obejmi *radši* jeptišku,
polib ji v *říl* nebo v čelo,

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně, verš 37–40. Oba zápisy jsou zde textově shodné, stejně jako při posledním zápise veršů v Pamětech k roku 1625, kde dvojverší z básně Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství spojuje Dačický se zprávou o zabití Karla Ferdinanda Lukaveckého Bohuslavem Mírkem, kteří se nepohodli v opilství. Ke zprávě pak připojuje verše:

Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství:

Prostopravda:
(s. 47, 654)

Ožralství, vrch všeho zlého,
nepůsobí nic dobrého,

Paměti:
(s. 627)

Tak ožralství, vrch všeho zlého,
nepůsobí nic dobrého.

V Prostopravdě tvoří tyto verše počátek básně, verš 1—2. Tento zápis je posledním případem veršů zapsaných v Prostopravdě i Pamětech po roce 1620.

Zbývá nyní, abychom z uvedeného přehledu vyvodili obecné závěry o chronologii básní, které budou tvořit předpoklad k dalšímu rozboru. Zjištění textů v Pamětech a jejich srovnání s textem Prostopravdy nám přináší některé závěry, o nichž jsme se zmínili již při uvádění paralelních textů obou zápisů.

Verše uvedené v Pamětech tvoří závěr nebo počátek celé básně zapsané v Prostopravdě, neliší se od zápisu v Prostopravdě podstatným způsobem, takže lze jasně prokázat, že jde o zápis stejného textu, a jsou ve spojení s událostmi, které měly značnou úlohu buď v osobním, nebo obecném životě Dačického a Hor Kutných (soud, mor, nebezpečí Bílé hory, zabiti člověka v opilství atd.). Položíme-li si nyní otázku zásadně důležitou pro chronologii veršů, totiž otázku, vznikly-li verše v době udané zápisem v Pamětech a nebo byly-li vloženy až později, po případě s použitím svodu veršů v Prostopravdě, uvedené závěry nám pomohou odpovědět.

Recense B a C Paměti vznikla sice v letech 1619—1620, tedy ve stejné době jako recense A a B Prostopravdy, a bylo by tedy možné předpokládat, že básně shrnuté v recensi Prostopravdy byly užity při vznikajících recensích Paměti (B Paměti a A Prostopravdy, C Paměti a B Prostopravdy), ale proti tomuto názoru o vzniku celé básnické tvorby v období okolo roku 1620, chápajícímu staticky básnickou činnost Dačického, svědčí zjištěné skutečnosti.

Srovnání veršů uvedené na předcházejících stránkách ukazuje především, že verše uvedené v Pamětech nelze považovat za samostatné nebo za zárodky básní, které vznikly teprve později, a to ze dvou důvodů:

1. Dačický cituje vždy počátek nebo konec celé básně z Paměti, a to i po roce 1620, kdy máme celky básní jasně dosvědčeny v Prostopravdě. Především jistě proto, že počátek nebo konec básně obsahuje moralitu, která je vhodně aplikována na vyprávěný příběh v Pamětech.
2. Jestliže máme za prokázané, že uvádí verše z celků básní, musíme mít za to, že mimo versi A a B Prostopravdy existoval rukopis X; z něho čerpal ještě další verše uváděné v Pamětech, které ve versi A a B Prostopravdy nenalézáme, ačkoliv jsou obsahově i formálně podobné těm případům, kdy máme doklad o znění celém i částečném. Viz pozn. 8.

Musíme se však nyní ptát, kdy celky předpokládaného rukopisu X vznikly a je-li pravděpodobné, že vznikaly postupně v souvislosti s událostmi, s nimiž jsou úryvky veršů v Pamětech spojeny. Pro pozvolný vznik Prostopravdy mimo přirozené předpoklady psychologie tvůrčího procesu svědčí tyto úvahy:

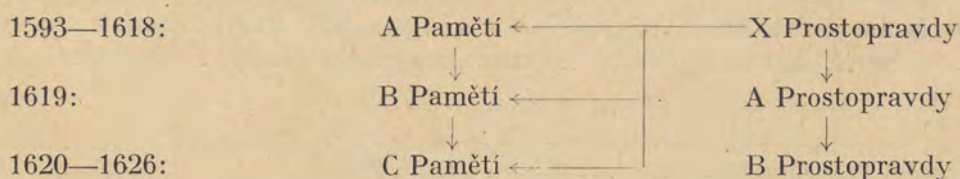
1. Předpokládaný rukopis X existoval již před vznikem A a B Prostopravdy, tedy před rokem 1619, mělo-li být citováno z existujících celých

básní. Tím je vyloučen paralelní vznik recense B a C Paměti a všech básní Prostopravdy v letech 1619—1620.

2. I pro rukopis B a C Paměti musíme předpokládat obsáhlý rukopis Paměti, který byl postupně se sledem událostí doplňován (snad nynější torso recense A Paměti, vedené již od let 1593—1594), protože řetězy událostí, jmen a přesná data nemohly být zaznamenány až v letech po r. 1619 zpaměti. V tomto rukopise je pak možno vidět paralelu k rukopisu X Prostopravdy, k jakémusi skicáři veršů, který byl již předlohou pro doplňování veršů do verse A Paměti, dnes prakticky nedochované.
3. Básně jsou úzce spojeny s událostmi, po nichž v Pamětech následují; jde přitom vždy o události významné buď pro osobní život básníkův, nebo pro život celého království. Svázání téhož motivu prozaického i básnického je nejjasněji patrné při citaci básně Ó Bohemia, kde následuje po dvou obsahově shodných vyličeních úpadku království před rokem 1620 a po něm. Můžeme tedy předpokládat, že z jednoho silného zážitku vznikal jednak prozaický zápis a zároveň i mravní obecné zhodnocení prózou, uváděné obvykle jako Nota, jednak báseň, jejíž část pak byla s prózou spojena v jeden celek události a jejího zhodnocení. Pro tento názor svědčí i to, že jsou takto komentovány jen události, jejichž pamětníkem Dačický byl (první zápis je k roku 1596).
4. Mezi básněmi různých období existují obsahové i formální rozdíly, zvláště patrné v básních, jasně určených k roku 1620 a v básních před rokem 1619, které ještě jasněji vyplynou při srovnání obou verzí Prostopravdy v samostatné kapitole.

Uvedené důvody nás tedy vedou k předpokladu, že počátek básnické tvorby Dačického je nutno klást do doby vzniku první recense Paměti, t. j. položit do let okolo roku 1595 (první báseň zapsána k událostem z roku 1596). Tato tvorba byla zapisována do předpokládaného rukopisu X spolu se zápisem událostí do rukopisu A Paměti a části básní bylo užito jako jejich mravního zhodnocení.

Přepisem recense A Paměti vznikla v r. 1619 recense B Paměti a výběrem z rukopisu X Prostopravdy recense A Prostopravdy, která byla doplněna o rok později nově vzniklými básněmi do formy recense B Prostopravdy. Po roce 1620 pak zpracování a vypuštění nejostřejších invektiv vedlo ke vzniku konečné recense C Paměti. Vzájemná souvislost rukopisů vysvitne jasněji z přehledu:

Básnickou tvorbu Dačického lze tedy klást přibližně do let 1595—1626, tedy do druhého a třetího období jeho života, charakterisovaného již změřanštěním hospodářským i životním.

III

POMĚR RECENSE A A B PROSTOPRAVDY A STANOVENÍ PERIODISACE BÁSNICKÉ TVORBY

Tím, že se nám podařilo stanovit časový průběh básnického vývoje Dačického, není ještě vyřešena základní otázka kvalitativního vývoje jeho tvorby; pokusíme se na ni dále odpovědět.

Předpokladem k této odpovědi nám bude srovnání recenze A a B Prostopravdy v následující tabulce. Jako základ je vzato nejúplnější znění B Prostopravdy a jeho pořadí, v druhém sloupci je označeno, zda se vyskytuje báseň ve znění A Prostopravdy a je uvedeno její zařazení, které je odlišné od B, ve třetím sloupci je uvedeno, zda se báseň (verše z ní) vyskytuje v Pamětech s udáním roku, v němž je báseň zapsána¹⁰.

Z uvedeného přehledu můžeme vyvodit další závěry nutné k periodisaci tvorby Mikuláše Dačického a nutné pro konečnou kapitolu, zařazující tvorbu Mikuláše Dačického do vývoje české poesie a hodnotící její význam.

Přehled, který vychází ze znění B jako znění nejúplnějšího, ukazuje toto:

1. Z básní uvedených v recenzi A se žádná nevyskytuje v Pamětech k roku po 1620, tedy určení recenze A na r. 1619 (datace vazby) je možno brát za dobu vzniku sbírky.
2. Básně recenze A jsou soustředěny v recenzi B v první a třetí třetině sbírky, zatím co střed (druhá třetina) je mimo tři případy v A nedoložen a lze tedy předpokládat, že vznikl až při vzniku sbírky v r. 1620 tím spíše, že pokud je střed citován v Pamětech, vztahuje se citát vždy k letům po Bílé hoře.
3. Některé básně jsou pouze v recenzi B a Pamětech, čímž se znovu potvrzuje závěr z předcházející kapitoly, že rukopis Pamětí byl doplňován z předpokládaného rukopisu X, z něhož výběrem vznikla jak recenze A, tak recenze B.
4. Mimo jeden drobný případ (báseň 17.) není ve versi A báseň, která by zároveň nebyla v recenzi B, takže lze předpokládat, že recenze B je

¹⁰ Textové vztahy obou recenzí Prostopravdy a jejich pořadí je zpracováno ve vydání *Prostopravdy a Pamětí*, Praha 1955, str. 647–659.

Recense B Prostopravdy	A Prostop.	B, C Paměti
Titul	0	0
<i>Sit laus et gloria omnipotenti Deo in saec.</i>	1	0
Ne hned pojednou všemu věř	0*	0
Přátelství pro zisk činěné	7	1601
<i>Hleď žádost tělesnou rozumem spravovati</i>	5	0
<i>Grave est iudicium contra potentes</i>	12	0
<i>A viro paupere sicut a divite</i>	13	0
<i>Dum surgunt miseri, nesciunt miseris misereri</i>	14	0
Cito improborum laeta ed perniciem cadunt	3	1614
Non omnia possumus omnes et morte aequamur	18	1601
<i>Věř ne všecko, co slyšíš</i>	6	0
<i>Když pes psu blechy vybírá.</i>	8	0
<i>Fulmen est, ubi cum potestate habitat iracundia</i>	9	0
<i>Ne lingua mente celerior</i>	10	0
Septem adsunt.	0	0
<i>Mala mulier, mala herba.</i>	19	0
Hic est der Papáček	0	0
Summa religionis papistarum	0	0
Tuto jse přivelebili pověreční poutníci.	0	1624
Pan Čert s mnichy se hádají	0	0
Cantate Domino!	0	0
Ad annum 1620	0	0
Lev znamení České země	0	0
Ožralství jest zomyslné nezdraví a bláznovství	21	1625
Tragedie Masopusta	0	0
Pokoj žaluje na Masopusta a jeho dvořany	0	0
<i>Gloria in excelsis Deo</i>	22	0
Laudate Deum	0	0
Všemohúci, věčný Bože	0	0
Tempora longa tibi non promittere vitae	0	1599
<i>Marná Sláva a paní Pejcha tohoto světa</i>	4	0
<i>Ó, co ohyzdná věc jest</i>	2	0
Ó Bohemia	16	1615
<i>Starý Čech jse s mladým vadi</i>	15	0
<i>Tuto přivandrovali . . . páni žáci</i>	11	0
<i>Tuto pravda jse se lži polejká</i>	20	0
Pravda nařiká na své nepřátele	0	0
In iure oratores sunt hominum voratores	0	1596
Tuto jse třestí páni pranostykáři	0	1599

v genetickém vztahu k recensi A v tom smyslu, že A bylo užito ke vzniku B, ovšem tak, že střed sbírky byl doplněn novými básněmi a třetí třetina ještě znovu z rukopisu X o další básně, aby stavba byla vyvážená.

Shrneme-li tyto čtyři body, vyplyne nám skutečná genese Prostopravdy. Z rukopisu X Prostopravdy byly jednak doplňovány nové recenze Paměti, jednak roku 1619 byl učiněn na jejím základě pokus o vytvoření básnické sbírky, která však nemá dosud titul. (Recenze A.) Tato sbírka, jak vyplývá z jejího uspořádání (viz pozn. 10) a našeho přehledu, je započata básní *Sit laus et gloria* a skončena básní *Gloria in excelsis Deo*, takže průběžně zachycuje tvorbu od drobných básní až po rozsáhlé skladby dialogické, které na konci sbírky tvoří přechod k recenzi B.

Tato recenze, vlastní Prostopravda, byla vynucena vznikem velkých dialogických básní během roku 1620, jimiž byla doplněna tak, že básně recenze A tvoří úvod sbírky, tři velké dialogické básně recenze A doplněné o jedenáct dalších nových básní střed sbírky a básně recenze A kombinované s některými básněmi rukopisu X závěr sbírky. Číselný poměr těchto tří částí (viz přehled) je velmi proporcionální (14 : 14 : 10), takže můžeme předpokládat, že chronologické hledisko recenze A nahradil Dačický hlediskem důležitosti a ve středu sbírky umístil i centrum své básnické tvorby. Tomu nasvědčuje i srovnání s Pamětmi, kde básně středu jsou uvedeny jen po roce 1620, básně první a třetí třetiny jen před rokem 1620. Uspořádání sbírky na tři rovnoměrné třetiny má však dosah ještě hlubší.

Srovnáním básní z Paměti před rokem 1620 a po roce 1620 (tedy s básněmi, neuvedenými v žádné z obou recenzí Prostopravdy), které svým zápisem jsou datovány, s datovanými básněmi obou recenzí Prostopravdy (t. j. básněmi, určenými buď zápisem v Pamětech, nebo zápisem v recenzi B k roku 1620), vyplynou nám opět tři období básnické tvorby Dačického.

V období 1595—1619 jsou datovány básně drobného proverbiálního charakteru i větší básně s tematikou osobní a obecně morální, v druhém období, 1619—1620, nacházíme velké dialogické a polyfonické básně s náboženskou, národní a zřídka morální tematikou a ve třetím období, 1621 — 1626, pouze doznívání básnické tvorby, žalující na přicházející bídu životní i národní.

Do období prvního, období předbělohorského (1595—1619), je třeba řadit 1.—15., 23., 26., 29.—38. báseň recenze B (t. j. všechny básně recenze A) a básně, uvedené jen v Pamětech k roku 1595—1619, a to:

Teď předmluva, však v sprostnosti (cit. vyd., s. 103, bez roku),

Hora Kutná jest zajisté (cit. vyd., s. 490, k roku 1600),

Južť jest po mé mladosti a čerstvosti veta (cit. vyd., s. 560, k roku 1618),

Šedesát čtyř let sem došel (cit. vyd., s. 564, k roku 1619).

Do tohoto období patří tedy básně jednak datované, jednak nedatované a formálně i obsahově shodné s básněmi datovanými (některé básně recenze B Prostopravdy).

Takto pojatá skupina básní z let 1595—1619 tedy obsahuje převážně básně směřující ke kritice individuální morálky a výjimečně ke kritice obecnějšího stavu země.

Tato charakteristika je podepřena i tím, že uvedená tematika musela být Dačickému nejbližší v těch letech, kdy jeho osobní život přímo vyžadoval řešení individuálních mravních problémů, které však Dačický řeší ve smyslu středověkého myšlení, obecným způsobem. Protahující se žaloba pro zabití Novohradského z Kolovrat, nové žaloby městského rychtáře (16. 8. 1599) a majetkové starosti se jistě odrážejí ve verších tohoto období. Tak si vysvětlíme, že časově nejmladší je báseň proti právníkům (*In iure oratores*), že Dačický mluví o neprávem nabytém majetku (*Cito improborum laeta*) a o nerovnosti lidí.

Tato charakteristika založená na datovaných básních, k nimž byly na jejich základě připojeny i básně nedatované z recense A a B Prostopravdy, vede nás k tomu, abychom toto první období básnické tvorby Dačického nazvali předbělohorský cyklus o marnosti světa.

Do druhého období, 1619–1620, řadíme zbývající básně Prostopravdy recense B (báseň 16.—22., 24.—25., 27.—28), datované svým charakterem i tím, že jediné zápisy nacházíme v r. 1620 a po něm, a datovanou báseň z Paměti O všemohúci, věčný Pane Bože, smiluj se nad námi, (cit. vyd., s. 365, k r. 1620). Do tohoto období bělohorského patří tedy velké skladby masopustní a mravokárné, dialogické nebo polyfonické, připravené již třemi básněmi tohoto typu v prvním období (viz recense A) a formálně stejné, i když obsahově odlišné básně protikatolického a protiněmeckého charakteru, spojené s parafrázemi náboženských písní, úzce souvisícími se zakolísáním mravních i náboženských hodnot a jejich skutečnou porážkou na Bílé hoře. Právem proto můžeme charakterisovat toto období jako bělohorský cyklus čili *In persecutione papistarum*.

Poslední období jeho tvorby (1621–1626), období pobělohorské, znamená jen doznívání a pokles jeho tvorby na úroveň tvorby předbělohorské po obsahovém i formálním vyzrání druhého období.

Sem řadíme pouze básně datované jasně k událostem po r. 1620 v Pamětech, a to:

Ale pozdě již jest honiti bycha
Lugit Bohemia

(cit. vyd., s. 367, k r. 1621),
(cit. vyd., s. 376—379, k r. 1622),

Nesvornost Čechy zavedla
Ach, čeho jsme se dočekali!
Česká země jse žalostivě rmoutí
A fortuna světem točí
Juž jsem starý, sešlý kmet
Co Pán Buoh z milosti darmo dává
Hleďtež v dobrém prospívati
Šedesát a devět let mi jminulo

(cit. vyd., s. 383, k r. 1622),
(cit. vyd., s. 394, k r. 1623),
(cit. vyd., s. 395, k r. 1624),
(cit. vyd., s. 397, k r. 1624),
(cit. vyd., s. 609, k r. 1623),
(cit. vyd., s. 615, k r. 1624),
(cit. vyd., s. 620, k r. 1624),
(cit. vyd., s. 624, k r. 1624).

Bojovný odpor proti církvi a proti habsburské vládě se mění ve stesk nad zničenou zemí v Lugit Bohemia, končící paradoxním přípitkem vypleněné zemi, i ve stesk nad končícím vlastním životem ve verších opakujících se v různých obměnách tesklivými slovy: *južl jest po mé mladosti veta*.

Právem proto můžeme nazvat toto třetí, pobělohorské období jeho tvorby cyklus pobělohorský čili Lugit Bohemia.

Časové i thematické údaje, které jsme takto získali, nás vedou k celkovému závěru o periodisaci tvorby Dačického:

1. Léta 1595—1619:

- a) Období přechodu a nového změšťanštění, v němž zprvu doznívají ještě ohlasy sporů Dačického a jeho bouřlivého života, ke konci pak přerůstající již v zachycení období příprav Bílé hory s tušením porážky.
- b) Vznik recense A a B Pamětí.
- c) Vznik básnického cyklu předbělohorského, zaznamenaného v rukopise X Prostopravdy a v recensi A Prostopravdy.

2. Rok 1619—1620:

- a) Období Bílé hory, její přípravy, volání k boji s dozněním i vyvrcholením kritiky mravního života společnosti.
- b) Vznik básnického cyklu bělohorského, zaznamenaného v recensi B Prostopravdy spolu s částí předcházejícího cyklu (recense A).

3. Léta 1621—1626:

- a) Období porážky a stáří Dačického.
- b) Vznik recense C Pamětí s četnými úpravami, vedenými opatrností.
- c) Vznik básnického cyklu pobělohorského, zapsaného, pokud je zjištělné, jen v Pamětech.

Tím jsme dosáhli periodisace básnické tvorby Dačického a zbývá poslední otázka, charakterisovat na základě zjištěného charakteru jednotlivých období vývoj jeho tvorby a uvést tento vývoj do souvislosti s předcházejícím vývojem české poesie.

IV

POESIE MIKULÁŠE DAČICKÉHO A JEJÍ VZTAH K VÝVOJI STARŠÍ ČESKÉ SATIRY

Pokusili jsme se zatím stanovit periodisaci díla Mikuláše Dačického z Heslova a dynamiku jeho vývoje. Nebyla však dána dosud odpověď, z jakých předpokladů vzniká poesie Dačického a v jakém směru se vyvíjí.

Procházíme-li poesii období předbělohorského a básně zařazené chronologicky i typologicky mezi nejstarší, nalézáme jeden zdroj poesie Dačického přímo. Všechny tyto básně mají jasně proverbialní charakter, jsou často volným spojením moralistních sentencí, rozváděných ovšem do širších útvarů celé strofy nebo básně. Rýmování těchto sentencí má pak stejnou funkci jako v lidových příslovích tohoto typu, kde rým zvyšuje a pointuje vtip myšlenky.

U některých přísloví je souvislost s poesii Dačického zjevná na první pohled, na př. srovnáme-li přísloví: *Hráč a marnotratný žráč bývá svého statku drác*¹¹ s Dačického verši: *Ne ve všem všudy všechno sluší, | místa, osob šetřit musí*¹² nebo s jinými, typicky proverbialními verši:

*Lepší jest upřímná sprostnost a dobré svědomí
nežli šibalská moudrost a podvodné umění*¹³,

nebo:

*Trošty a čekání z mnohých lidí bláznů činí*¹⁴.

Úzká souvislost těchto prvních typů básní s příslovími a sentencemi, jasně patrná v prvních básních, uvedených v Prostopradě jako úvod a závěr recenze B (na př. Přátelství pro zisk činěné, Ne hned pojednou všemu věř), je patrná i v pozdějším typu básní, kde vzájemná souvislost proverbialních celků je uměleji spojena, takže cítíme básně více jako formální i myšlenkový celek. I zde sentence nebo přísloví otvírá nebo uzavírá určitý myšlenkový celek, ale Dačický se v něm dostává již dále, obsahově i formálně. Tak v druhé polovině a ke konci období předbělohorského vznikají již spíše satirické než moralistní básně, mající sice stejný obsahový záměr, ale různé vyjádření. Dačický zde přechází k vlastní satirické tvorbě charakterisované tím, že obecně mravní a didaktické verše, zaměřené k lidským chybám všeobecného rázu (povýšenost, lakota, prodejnost atd.), zaostřuje nyní na několik problémů ve vztahu s vývojem politické a hospodářské situace. Dačického verše začínají mít své konkrétní zaměření na katolickou církev, německý živel ve městech, stávají se bojovnou satirou. Abychom pochopili její postavení ve vývoji české satiry, je třeba několika slovy připomenout předchozí vývoj.

Josef Hrabák, který nastiňuje vývoj naší satiry ve své *Staročeské satíře*¹⁵, rozeznává od počátku dvoji druh satiry, a to satirický typ Desatera kázanie božie a Satir o řemeslnících na jedné straně a satiru typu Mastičkáře a Podkoního a žáka na straně druhé, když říká:

¹¹ Cituji podle Fr. Jílka, *Čeština je jazyk vtipný*, edice Úsměvy sv. 18, Praha 1956, str. 203.

¹² *Prostopravda* ve vyd. z r. 1955, str. 21.

¹³ Cit. vyd., str. 10.

¹⁴ Cit. vyd., str. 11.

¹⁵ Praha 1952, str. 24, 27—28.

„Autor Mastičkáře je bujný smíšek, který se směje od plic, není mravokárce, kdežto autor našich satir (t. j. Hradeckého rukopisu) je především mravokárce. A tak jestliže u autora Mastičkáře je hlavní věcí bujný a nevázaný smích, jestliže je mu smích hlavním účelem, u autora satir Hradeckého rukopisu je smích jen prostředkem.“

V Podkoním a žákovi pokračuje pak dále proces zesvětštění, který „je v tom, že se v Podkoním a žákovi ztratilo náboženské zahrocení, které bylo tak příznačné pro satiry Hradeckého rukopisu. Autor satir Hradeckého rukopisu je zanícený mravokárce, vášnivý obhájce chudiny, hrozící všem nepřátelům chudiny peklem a ďábly — autor Podkoního a žáka naproti tomu je bližší básníkovi Mastičkáře“.

Tyto základní prvky najdeme i v poesii husitské¹⁶, jejímž prostřednictvím přecházejí i do poesie Dačického, která od proverbialního typu moralistních básní dostává převážný charakter satiry, na čemž nemohou měnit nic ojedinělé náboženské písně, tvořící spíše parafráze daných textů nežli samostatné básnické útvary.

Poesie Dačického však opakuje in nuce vývoj celé české satiry znovu. Zprvu monologické satiry, blízké svým typem spíše satirě Hradeckého rukopisu (In iure oratores, Tuto jse třeští páni pranostykáři, Mala mulier — mala herba), přecházejí na konci období předbělohorského v dialogické básně typu Mastičkáře, Podkoního a žáka a husitské satiry (Starý Čech jse s mladým vadí, Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství), kde vzrůstajíc vnitřní i vnější napětí dynamisuje formu do dialogického útvaru.

Druhé období tvorby Dačického přivádí tuto dialogickou formu k polyfoničnosti ve formě Tragedie Masopusta na jedné straně i k nejvlastnějšímu vyjádření a vrcholu tvorby Dačického na druhé straně. Nežli si však všimneme tohoto nejspecifičtějšího rázu jeho tvorby, je třeba připojit několik slov k Tragedii Masopusta a dialogickým básním předcházejícím, které se v našem výkladu jeví jako logický výsledek vývoje tvorby Dačického od přísloví přes monolog k dialogu a polyfonii. Bylo by proto nesprávné považovat tyto básně za divadelní hry, jak se domnívá na př. F. Menčík v Příspěvcích k dějinám českého divadla¹⁷. Vlastní logika jeho tvorby nepřipouští tuto možnost satiry přecházející v divadelní hru z vnitřních důvodů¹⁸, ale i celkový vývoj satirických sporů tohoto typu ve světové li-

¹⁶ Srov. na př. u B. Václavka a D. Šajnera, *Kniha satir*, Praha 1949.

¹⁷ F. Menčík, Příspěvky k dějinám českého divadla, *Rozpravy České akademie*, třída III., ročník IV., čís. 1. Praha 1895, str. 79. Stejný názor nalézáme i u Zikmunda Wintra, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v 15. a 16. stol.* Praha 1901, str. 735.

¹⁸ Tak na př. verše v *Tragedii Masopusta* (104–114, 255–267) podávají jasně popis situace v dialogickém textu, uvádějí čtenáře do děje tam, kde pro diváka by tento úvod byl zbytečný, poněvadž by vyplýval ze hry jednajících postav, z jejich jednání na scéně. Tyto verše jasně dokazují, že Dačický nepomýšlel na divadelní hru, ale na satiru určenou ke čtení, kde krátká uvádění do situace, nepronášená žádnou z jednajících osob, tvořila přechody jednotlivých dialogů nebo monologů.

teratuře ukazuje na mnohem složitější stav, i když Hermann Jantzen tuto možnost připouští¹⁹. Ovšem u Dačického bychom takto zaměnili dramatickou stavbu s divadelní hrou, k níž Dačický, jak ukazují doklady v pozn. 18, neudělal poslední nutný krok, takže i jeho polyfonické básně zůstávají v rovině satirických sporů, jimiž vrcholil jeden proud jeho tvorby v období bělohorském.

Bělohorské období přináší však ještě jeden specifičtější proud jeho tvorby, který má svůj původ v konkretisaci jeho satirického úsilí z obecných problémů na aktuální otázky, vyvolané předzvěstí Bílé hory a Bílou horou samotnou.

Mikuláš Dačický zde již zcela stojí na straně „měšťanské oposice protihabsburské“, užijeme-li termínu J. Polišenského, který charakterisuje situaci v Evropě před počátkem třicetileté války ve své práci Komenský a jeho doba takto: „V oblasti zemí, obávajících se španělských plánů na prosazení ‚všeobecné monarchie‘, byly oblasti, jež obsahovaly kvetoucí města jako střediska obchodu a průmyslu, v nichž vyrůstaly velké majetky. Zatím co zde buržoasie byla na vzestupu, ovládli v protivném táboře feudální páni venkov i města, začlenili je do svých panství. V západní Evropě poddanství na venkově zmizelo, zatím co jinde po Evropě jsme naopak svědky, že se zaostruje feudální závislost poddaných a že se tam připravuje Engellovo ‚druhé nevolnictví‘.“²⁰

V tomto rozdělení zemí na dva tábory stály pak Čechy v postavení poněkud zvláštním, užijeme-li dále charakteristiky citované studie²¹:

„Oba tábory nebyly ještě pevně ohraničené. Příslušnost k jednomu či druhému šla namnoze napříč vládnoucí třídou jedné země, třídou pohrouženou do nevyhnutelného boje o moc ve státě. Hranice vlivu hospodářského, politického a kulturního se také v důsledku nerovnoměrného vývoje zcela nekryly. České země ležely v prostoru, kde se srážely vlivy západoevropského a severoevropského ‚Corpus Evangelicorum‘ s vlivem španělské světové monarchie, představující společnost feudálního typu. Protestantská, měšťanská Evropa stavovských států a městských republik stála proti Evropě feudální, katolické, oživené injekcí amerického stříbra.“

Dačický postavil svou poesii zcela do služeb politických a reformačních idejí protihabsburského měšťanstva a vytvořil tak svá nejzaujatější, nejútočnější i básnický nejúčinnější díla v typických básních tohoto bělohorského období, jako jsou: *Hic est der Papáček*, *Summa religions papista-*

¹⁹ Hermann Jantzen, *Geschichte des deutschen Streitgedichtes in Mittelalter mit Berücksichtigung ähnlicher Erscheinungen in anderen Literaturen*, Breslau 1896, str. 98: „Zuletzt endlich konnten wir noch entscheidenden Schritt der vorwärts drängenden Entwicklung wahrnehmen: im Fastnachtspiele, im komischen Drama, sahen wir viele Stoffe der alten Streitgedichte wiederaufgenommen und mit neuer Liebe und mit einer neuen Technik behandelt und fortgebildet.“

²⁰ *Historický sborník* 1, Praha 1953, str. 218.

²¹ Tamtéž na str. 218—219.

rum, Tuto jse přivelebili pověreční poutníci, Pan Čert s mnichy se hádají, Ad annum 1620 i Lev znamení České země, v nichž se jeví v mnoha ohledech jako pokračovatel ideji husitské satiry, i když jen v mezích svého vlastního ideového zaměření.

Stává se tak básníkem stavovského povstání od výzvy k boji ve svých nejlepších verších²²:

*Braníž jse, milý lve, směle
a roztrhej nepřítele!
Nedej jse víc kocouruom drát,
ptákuom nad sebou panovat
a na křivdu svou se dívat!
Probudiž jse, nechtěj dýl spát!
Pán Buoh račiž ochraňovat
svých věrných, stálých zastávat
a žádostivý pokoj dát,*

až po hořký epilog tohoto povstání v básni Lugit Bohemia, kde čteme²³:

*Zastavili Čechuom smích,
zmrhány jsou jich svobody,
již je cizí práva soudí,
zranili tě vlastní tvoji,
ó, kterak a kdo tě zhojí?
Následuje bída, psota,
přitom veliká drahota, . . .*

V epilogu své básnické tvorby, v období pobělohorském, nedosáhl již ovšem nikdy účinnosti satirických veršů a výzev z konce svého druhého tvůrčího období.

Ze satiry se tu stává elegie nad národním i osobním životem ve verších roztroušených v Pamětech, které se již Dačický znovu sebrat neodhodlal, takže střed Prostopravdy zůstal i středem a vrcholem jeho básnické tvorby.

Je zcela přirozené, že i soudobá literární situace měla vliv na jeho tvorbu, připomeneme-li jen shodné rysy se Šimonem Lomnickým; je samozřejmé, že bychom mohli najít ještě další prameny k jeho básnické tvorbě a další inspirační zdroje, jak nám ukazují italské citace v básních Prostopravdy²⁴, odkazující jistě k mezinárodnímu ovzduší Kutné Hory, ale těmito

²² Vyd. z r. 1955, str. 45.

²³ Vyd. z r. 1955, str. 378.

²⁴ Vyd. z r. 1955, str. 662 (pozn. ke str. 74 a 85).

jednotlivostmi bychom zastírali jen hlavní linii jeho tvorby, kterou jsme se pokusili právě postihnout.

Můžeme tedy uzavřít, že Dačický se jeví jako pokračovatel domácí tradice satirické poesie, do níž vnesl lidové prvky proverbiální. Tato poesie vyvrcholila ve vášnivých satirických výpadech protihabsburských a protikatolických, v nichž je Dačický mluvčím idejí stavovského povstání, až po elegii nad jeho porážkou v posledním, pobělohorském cyklu své tvorby.

ZÁVĚR

Účelem této studie bylo ukázat, že celé období Dačického tvorby je možno klást do let 1595—1626 a periodisovat je do tří cyklů, předbělohorského, bělohorského a pobělohorského, časově shodných se třemi recensemi Pamětí, dvěma známými recensemi Prostopravdy i posledními dvěma obdobími života básníkovy.

Cyklus předbělohorský představuje počátek tvorby Dačického, v němž jsou jasně patrný proverbiální a obecně moralistní básně, z nichž se vyvinula pod vlivem domácí satirické tradice samostatná tvorba satirická, dosahující vrcholu protihabsburskou a protikatolickou satirou bělohorského cyklu zapsaného v recensi Prostopravdy z roku 1620. Tyto verše, vznikající v ideové souvislosti se stavovským povstáním, vyúsťují v elegii nad jeho porážkou v pobělohorském cyklu, který je epilogem tvorby i života Dačického.